

Pro klebonijos langą: XX a. 3 deš. Lietuvos miestelio kasdienybė kunigo akimis

dr. Norbertas Černiauskas

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas

El. paštas norbertas.cerniauskas@if.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama Troškūnų klebono kunigo Antano Pauliuko 1918–1929 m. dienyno dalis, kurioje atsispindi šio miestelio kasdienybė ir apylinkių gyvenimas. Tekste keliamas klausimas apie miestelio ir miestelėno sąvokas, klausiami, ar XX a. 3 deš. Lietuvos provincijoje jomis buvo apibrėžiama specifinė geografinė ar kultūrinė erdvė, ar ji skyrėsi nuo kaimo ir miesto. Straipsnyje taip pat aptariami Pauliuko aprašomos kasdienybės fragmentai (darbai, šventės ir šventadieniai, visuomeninė veikla, savivalda), kuriuose tiesiogiai ar netiesiogiai galima pamėginti užčiuopti autentiškas miestelio gyvenimo akimirkas ir akcentus.

Reikšminiai žodžiai: kasdienybė; miestelis; miestelėnai; kunigas Antanas Pauliukas; Troškūnai; Lietuva 1918–1940 m.

Through the Parsonage Window: Reality of a Small Lithuanian Town in the 1920s in the Eyes of a Priest

Summary. The article investigates part of the parson of Troškūnai Parish, Rev. Antanas Pauliukas diary kept from 1918 to 1929, which reflects the daily routine of Troškūnai, a minor town, and the surrounding areas. The text raises issues regarding the concepts of a ‘small town’ and a ‘town resident’, and a question is posed whether, in the 1920s, in the Lithuanian provincial areas, these concepts served to define specific geographical and cultural areas, and whether this cultural space differed from the countryside and the village/small town. The article also discusses snapshots of the daily routine described by Rev. Pauliukas (including specific types of work, festivals, public activity, and self-governance) where – directly or indirectly – opportunities arise to grasp the instances and key points in the authentic life of a small town.

Keywords: daily routine; small town; town residents; Rev. Antanas Pauliukas; Troškūnai; Lithuania in 1918–1940.

Įvadas

1991 m. pasirodžiusiame *Tauros* almanache poetai, rašytojai, filosofai ir dailininkai klausė, kas gi yra miestas? Atsakydami į nelengvą klausimą jie apibendrintai pažymėjo, kad pirmiausia tai yra dvasinė tikrovė ir žmonės – miestelė-

nai¹. Atsakyti į patikslintą klausimą, kas yra miestelis ir miestelėnai tarpukario Lietuvos (1918–1940 m.) laikais, taip pat nėra lengva, nors menininkų nurodyta kryptis, žiūrėjimas į žmones-gyventojus-miestelėnus yra pagrįsta. Kone pirmasis miestelio klausimą XX a. istorijoje iškėlė ir pamėgino jo svarbą nusakyti muziejininkas Vytautas Stanikūnas rašydamas įvadinį žodį tuometinio Lietuvos liaudies buities muziejaus leidiniui *Miestelis* (1986 m.). Leidinio pratarinėje jis užsiminė, kad pirmiausia miestelis buvo tarsi apylinkinio valstietiško gyvenimo (reikalų) aptarnautojas – „valstiečio kelio galas“, kur kaimo gyventojas susitvarkydavo įvairius reikalus. Tiesa, vėliau Stanikūnas pamato ir pačius miestelėnus: „Pagaliau mišrios nacionalinės sudėties miestelių gyventojai – amatininkai, darbininkai, įvairūs verslininkai, prekybininkai, inteligentai – irgi mūsų krašto gyventojai.“²

Į vieną vietą sudėjus ir peržiūrėjus šimtus straipsnių, rašytinių ir TV apybraižų ar tyrimų, kurie nagrinėja, fiksuoja ar aprašo konkrečių Lietuvos vietovių istoriją³, užčiuopti aiškią miestelėnišką gyslą taip pat nėra lengva. Tyrimuose ir apžvalgose dažniau pamatome reikalingus atskirų gyvenviečių metraščius, statinių ir infrastruktūros aprašymus, žymesnių asmenų biografijas, lokalius Lietuvos žydų istorijos pasakojimus, tačiau ne paaiškinimą, kas gi yra tas miestelis mūsų XX a. istorijoje.

Šis straipsnis į šiuos svarbius klausimus taip pat nepateiks išsamaus ir taiklaus atsakymo, bet „mistelėniškuose svarstymuose“ savo kertę galbūt ir atras. Juolab, kad tai yra bandymas pamatyti miestelį ir jo gyventojus vieno asmens – kunigo klebono Antano Pauliuko – akimis⁴. Tiksliau sakant, remiantis publikuotu išsamiu jo dienynu⁵. Taigi, šio straipsnio objektas yra minėtas dienynas ir jame (ne)atsispindintis santykis su miesteliu, o tikslas – remiantis Pauliuko dienynais apibendrintai nusakyti, koks buvo XX a. 3 deš. miestelio ir miestelėnų sąvokų turinys. Įgyvendinant tikslą,

1 *Miestelėnai*, 1991, p. 7.

2 V. Stanikūnas, 1986, p. 1.

3 Keli ryškesni pavyzdžiai: Broniaus Kviklio išėivijoje sudaryta enciklopedinio pobūdžio knygų serija apie Lietuvos miestus ir miestelius *Mūsų Lietuva*; žurnalistės Nijolės Baužytės TV laidų ciklas *Mūsų miesteliai*; leidyklos „Versmė“ publikuojama monografijų serija *Lietuvos valsčiai*.

4 Antanas Pauliukas (1868–1941) mokėsi Šiauliuose, studijavo Kauno kunigų seminarijoje ir 1891 m. buvo įšventintas kunigu. Tarnavo įvairiose Lietuvos vietose, įskaitant 1917–1929 m. Troškūnuose. Daugiau informacijos apie šį asmenį galima rasti elektroniniame Anykštėnų biografiniame žinyne: „Antanas Pauliukas“, 2021.

5 2017–2019 m. publikuotos trys Pauliuko dienynų knygos, apimančios 1918–1941 m.: Antanas Pauliukas, *Dienynas 1918–1941 m.*, kn. 1: 1918 m. rugsėjo 1-oji – 1926 m. birželio 30-oji, par. Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017; Antanas Pauliukas, *Dienynas 1918–1941 m.*, kn. 2: 1926 m. liepos 1-oji – 1934 m. balandžio 30-oji, par. Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018; Antanas Pauliukas, *Dienynas 1918–1941 m.*, kn. 3: 1934 m. gegužės 1-oji – 1941 m. vasario 23-ioji, par. Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

taip pat keliami šie klausimai: a) ar miestelis suvokiamas kaip atskira ir specifinė geografinė, kultūrinė erdvė; b) ar dienyne matomi, išskiriami miestelėnai, miestelėniškumas; c) ar Pauliuko santykis su miesteliu ir miestelėnais per dešimtmetį kinta. Atsakant į pastarąjį klausimą svarbu nurodyti, kad šio tyrimo chronologinės ribos yra 1918–1929 m. – laikas, kada Troškūnuose rezidavo ir savo dienyną pildė minėtas kunigas Pauliukas. Reikia paminėti, kad straipsnyje nebus apžvelgiamos kitos galimos miestelėniškos perspektyvos – su vietos žydais susijusi medžiaga ar, pavyzdžiui, Troškūnų apylinkėse surinkti etnografiniai duomenys.

Atsakant į išsikeltą tikslą ir uždavinius bus naudojama mikroistorijos tyrimų prieiga su kasdienybės ir lokalinės istorijos tyrimų elementais⁶. Kitaip tariant, per konkrečią, lokalią perspektyvą bus mėginama atskleisti platesnį tarpukario Lietuvos miestelio ir miestelėno reiškinių.

Turime trumpai aptarti ir šiaurės rytų Lietuvoje esančio Troškūnų miestelio istorinį kontekstą⁷. XIX a. viduryje miestelio gyventojų daugumą sudarė žydai (30 namų), kitų gyventojų (ūkininkų ir daržininkų) buvo 15 sodybų. 1923 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Troškūnų valsčiuje gyveno beveik 5 500 gyventojų. Iš jų 424 žydai ir 345 lenkai, 21 rusas⁸. Pačiuose Troškūnuose 1923 m. gyveno 877 gyventojai⁹. Prie miestelio buvo prisiglaudusios dar trys gyvenvietės, kuriose galėjo gyventi dar apie 500 žmonių, tačiau sunku pasakyti, kiek jos šliejosi prie pačių Troškūnų. Pagrįstai manoma, kad žydai Troškūnų valsčiuje gyveno tik pačiame miestelyje, taigi apie pusę Troškūnų gyventojų sudarė būtent jie.

Miestelį yra glaustai aprašę vietos kraštotyrininkai Raimondas Guobis ir Tautvydas Kontrimavičius, platesnę apžvalgą parengė Aleksandra Zdanavičienė¹⁰. Kontekste verta paminėti ir Vokietijos imperijos kario Ivero Henningseno publikuotus laiškus, 1915 m. rugpjūtį rašytus iš Troškūnų. Kariui Troškūnai yra „miestas didelis, labai išsiplėtęs“, jis pastebi didingą bažnyčią, malūną, vienuolyną, nemažai mūrinių pastatų, dvi sinagogas, geležinkelį, negrįstas gatves, skurdą ir nešvarą. Troškūnai apibūdinami kaip tipiška rusiška gyvenvietė su žydų ir rusų kvartalais.

6 Plačiau žr. R. R. Trimonienė, 2008, p. 18–25.

7 Šiuo metu Troškūnai yra Anykščių rajono savivaldybės teritorijoje, 1956 m. jiems suteiktas miesto statusas.

8 *Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys* [kitas to paties leidinio pavadinimas: *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*], Kaunas: Finansų Ministerija. Centr. Statistikos Biuras, [1924], p. 22.

9 *Lietuvos apgyventos vietos. Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys*, Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1925, p. 191.

10 *Troškūnai senose fotografijose*, 2006 (parengta R. Guobio); „Troškūnai“, 2025 (parengta T. Kontrimavičiaus); *Troškūnai*, 1996 (parengta A. Zdanavičienės).

Jam net pasirodo, kad anksčiau čia galėjo gyventi 20 000 žmonių. Vienaime laiške jis paminėjo, kad žydų kvartalas Troškūnuose apleistas¹¹. Reikia pastebėti, kad Henningsenas menkai suvokė tuometinį Lietuvos kultūrinį lauką, viskas į rytus nuo Vokietijos sienos jam atrodė kaip Rusija, o ne Europa, ar menkai civilizuotas kraštas.

Kur gyvena ir kuo jaučiasi esąs kunigas Pauliukas?

Remiantis dienynu matyti, kad kunigas Pauliukas savo gyvenamąją vietovę natūraliai labiau suprato ir apibūdino kaip konkrečią parapiją, rečiau išskyrė kaip konkretų valsčių (1, 2 il.). Taigi, supančią aplinką matė šimtmečius nusistovėjusios (parapija) ir naujai besikuriančios administracine prasme (valsčiaus savivaldos) – plačiau nei konkretaus miestelio ribos. Pauliukas tik išskirtiniais atvejais Troškūnus pavadina miesteliu, o save ir miestelio gyventojus – „miestelėnais“ ar „troškūniečiais“. Dienyne rasti Troškūnų apibūdinimai dažniausiai yra neutralios arba neigiamos konotacijos. Pavyzdžiui, minimi nutikę įvykiai tiesiog „miestelyje“, kartais – „mūsų nusususiuose Troškūnuose“. Kartais dienyno puslapiuose išsprūsta ir žodis „bažnytkaimis“ („Po visam, kaip čia yra paprotys, netoli mokyklos peštukai mušasi, kaip gaidžiai kaposi. Ne tik čia, bet ir kituose bažnytkaimiuose iškilmių dienose žulikai sukelia muštynes“¹²). Bent kartą dienyne yra pavartojamas ir „miesčiuoko“ pavadinimas („Naujokų ėmimas. Būriai jaunų vaikėzų pusgirčių valkiojasi po miesčiuoką, dainuoja, šūkauja“¹³).

Stebėdamas artimiausią aplinką ir jos gyventojus Pauliukas beveik visada kalba apie sodiečius, muzikus, ūkininkus, bet ne miestelėnus. Tai nereiškia, kad miestelėnai neegzistuoja, tačiau akivaizdu, kad jie kunigui nėra išskirtiniai, svarbūs. Kasdieniniuose užrašuose nugulančios pastabos neretai miestelio gyventojus paliečia netiesiogiai, kartais iš skirtingų detalių ir įspūdžių galima įžiūrėti konkrečius miestelėnus ar jų socialines grupes. Pavyzdžiui, pabrėždamas, kad Troškūnuose gyvena ne vien „biedni“ žydai, yra ir „biednų“ lietuvių, Pauliukas parodo socialinę miestelio gyventojų padėtį, kartu akcentuodamas, kad apskritai daugelis miestelėnų

11 *Kaizerio kareivis Lietuvoje: Ivero Henningseno laišakai ir piešiniai*, sud. Kaj Henningsen, Lars N. Henningsen, Martin Bo Nørregård, Vilnius: Briedis, 2017, p. 205–214.

12 A. Pauliukas, *Dienynas...*, kn. 2, p. 34.

13 *Ibid.*, p. 36.

1 il. Kunigas Antanas Pauliukas,
XX a. 3 deš.

Fot. N. Kopans / Panevėžio apskrities
Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios
bibliotekos skaitmeninis archyvas

yra nepasiturintys asmenys¹⁴. Tą tarsi galėtų paliudyti ir Pauliuko pastebėjimas, kad ūkininkai miestelyje nesilanko karčiamose, o tik „bernai“ ir „pusberniai“ miestelyje gyvena, tad dažniau ir lankosi atitinkamose įstaigose¹⁵.

Tautinę miestelėnų struktūrą taip pat galime pamatyti tik iš tam tikrų paskirų dienyno detalių, daugiau suprantamų nutylėjimų, lyg rašymo metu ir taip būtų aišku, kas gyvena miestelyje. Pauliukas aprašydamas potvynį Troškūnuose pastebi, kad daugelis užsemtų namų yra ne šiaip miestelėnų, o būtent žydų. Akivaizdu, kad potvynis „nesirinko“ miestelio namų pagal gyventojų tautybes, tad minėtas pastebėjimas netiesiogiai galėtų liudyti apie didelį miestelio gyventojų žydų skaičių. Kitame įrašė kunigas rašo apie Troškūnų apylinkėse pagautą garsų ir daug problemų

14 A. Pauliukas, *Dienynas...*, kn. 1, p. 48.

15 *Ibid.*, p. 469.

2 il. Troškūnai, 1928 ar 1929 m.

Fot. nežinomas

sukėlusį plėšiką. Pauliukas pažymi, kad gyventojai rinkosi prie daboklės pažiūrėti nusikaltėlio. Susirinkusią stebėtojų minią kunigas apibūdino ne kaip miestelėnus ar Troškūnų gyventojus, o tiesiog kaip žydų būrį¹⁶. Dienyne taip pat aprašomas įvykis, kuomet į miestelį atvažiuoja keistuolis, į savo vežimaitį pasikinkęs du ožius. Keistuolis ir kinkinys taip pat patraukia vietinių „vaikėžų“ būrį. Anot kunigo, tai žydų vaikų būrys¹⁷.

Gana iliustratyvus Pauliuko žvilgsnis į Troškūnus stebint miestelio gyventojus vasarą. Kunigas fiksuoja, kad sodiečiai dirba, valdininkai išvažiavę vasaros atostogų, o žydai žaidžia futbolą: „Visi užimti lauko darbais, o valdininkai išvažinėję į vasaros atostogas. Sodiečiai prakaituoti darbuojasi ant laukų, kad duonos turėti žiemai, o mūsų kaimynai žydai, patys šitie žaliūkai apie 20 metų, lengvais rūbais apsirėdę, kiekvieną dieną nuo pat ryto iki sutemstant prie kapų muša „futbolą“.“¹⁸

16 A. Pauliukas, *Dienynas...*, kn. 2, p. 198.

17 *Ibid.*, p. 215.

18 *Ibid.*, p. 26.

Kaip priešpriešą sportuojantiems ar pramogaujantiems jaunuoliams Pauliukas, matyt, neatsitiktinai pavartoja apibūdinimą „sodiečiai“. Šią sąvoką dienyne galima rasti gana dažnai. „Sodiečiai“ Pauliukui greičiausiai turi priešingą reikšmę nei kad „troškūniečiai“ ar menami „miestelėnai“. Peržvelgus „sodiečių“ pavartojimo kontekstus matyti, kad dažniausiai taip apibūdinami žemę dirbantys katalikai – ūkininkai, valstiečiai, daržininkai. „Sodiečiai“ neapibrėžia vientisos socialinės grupės. Skirtinguose kontekstuose ji pavartojama skirtingai. „Sodiečius“ gali sudaryti ir ūkininkai, ir „driskiai“ (bernai, kumečiai, socialinių ar ekonominių problemų turintys aplinkiniai gyventojai). Čia svarbiausias matmuo – santykis su žeme, žemės ūkiu. Kiek retesniais atvejais stebimuosius kunigas Pauliukas suskirsto į lietuvius ir žydus, kartais dienyne šmėsteli lenkai („šlėktos“), rusai.

Taigi, minėtas apibūdinimas greičiausiai rodo, kad kunigas save ir aplinkinius pirmiau identifiko ne pagal gyvenamąją vietą (miestas, kaimas, miestelis), bet pagal ekonominį, konfesinį ar socialinį statusą. Sodžius (kaimas) – visa tai, kas lietuviška (katalikiška), miestelis – lietuviškumui mažų mažiausiai neutrali erdvė, kurioje sodiečiai menčiau gyvena ir dažniau tvarko savo verslo ar biurokratinis reikalus, lankosi bažnyčioje, dalyvauja kultūrinuose renginiuose.

Kaip dar dienyne atsiskleidžia santykis su gyvenamąja vieta? Verta atkreipti dėmesį, ką ir kaip Pauliukas aprašo lankydamasis didesniuose Lietuvos miestuose ir juos palygindamas su Troškūnais. Šiuose palyginimuose atsiskleidžia tam tikras autoriaus urbanistinis mastelis, pagal ką yra brėžiama miesto ir ne miesto arba gero (tikro) ir blogo (netikro) miestelio ribos. Pavyzdžiui, dairydamsis po Uteną kunigas pastebi, kad miestas (dienyne Utena dažnai vadinama taip pat miesteliu) yra didelis ir gražus, jo turgaus aikštė (rinka) ir gatvės akmenimis išgrįstos, jame yra daug mūrinių namų, net dviaukščių. Taip pat vyksta didelis turgus, veikia nauja graži ligoinė, visur palaikoma švara, o vaikstant po patį miestą matyti aiškus jo išplanavimas, miesto tinklas. Tiesa, kunigas nusistebi dideliu skaičiumi žydiškų iškabų gatvėse¹⁹. Ne kartą lankydamasis Panevėžyje Pauliukas taip pat džiaugiasi geru turgumi, geru banku ir įvairių įstaigų valdininkais²⁰. Tuo tarpu kalbėdamas apie urbanistines realijas Troškūnuose, jis pastebi atvirkštinius procesus – chaosą, kuris didesniems miestams nėra būdingas: „namai statomi be jokios tvarkos, kaip patinka, taip stato, nors ir gatvės vidury“²¹.

19 A. Pauliukas, *Dienynas...*, kn. 1, p. 37, 443–444, 517–518.

20 *Ibid.*, p. 623.

21 *Ibid.*, p. 462.

Taigi, miesteliškumui Pauliukas yra linkęs priskirti konkrečius urbanistinius akcentus (didesnį gyventojų skaičių, mūrą, gatvių tinklą ir kokybę, namų grožį ir dydį), kurių jo parapijos miestelyje nėra. Tiesa, yra keletas užuominų, kada kunigas fiksuoja ir miestelio erdvę, ją atskiria nuo vienkiemių, kaimų. Miestelis jam – tiesiog didesnė gyvenvietė, kur reikia laikytis tam tikrų bendruomeninių taisyklių: „Per visą naktį girdžiasi miestely girtuoklių ir šiaip patvirtusio jaunimo šūkavimai ir dainavimai. Man rodos, tokie ekscesai miesteliuose nėra leistini. Ne tik naktį, bet ir dieną negalima šūkauti ir dainuoti miesteliuose. Galima tai daryti miškuose, krūmuose, nu ir savo vienkiemiuose, bet ne miesteliuose. Kodėl policija leidžia per kiauras naktis šūkauti girtuokliams ir ištvirkėliams, man stačiai nėra suprantama.“²²

Ką kunigas mato bažnyčioje ir aplink ją?

Kunigas Pauliukas savo kasdieniniais užrašais atlieka ne tik tam tikrą savifiksaciją, bet ir stebėjimo funkciją – stebi parapiją, apylinkes, Lietuvą, kartais Europą (pasaulį) ir tik retsykais visame tame regi miestelį, kuriame gyvena. Vis dėlto bažnyčia ir parapija jam yra svarbiausi matmenys, kuriais kunigas matuoja jį supantį pasaulį. Pavyzdžiui, beveik kiekvieną sekmadienį Pauliukas į savo dienyną užrašydavo bendrus aukotų mišių išpūdžius, nusakydavo, kiek išklausė išpažinčių ir kiek apskritai parapijiečių lankėsi šventovėje.

Miestelio santykį su bažnyčia netiesiogiai iliustruoja ir gausybė kunigo šventadieninių pastabų apie oro sąlygas ir žmonių skaičių pamaldose. Geros oro sąlygos, ypač rudenį, žiemą ir pavasarį, ir su tuo susijusi gera kelių būklė visuomet lemdavo užpildytą ar perpildytą bažnyčią, o prastos sąlygos – prastesnį parapijiečių dalyvavimą mišiose. Darydamas tokius pastebėjimus Pauliukas savo parapijiečių niekaip nesieja (tik) su miesteliu, kurio gyventojams blogos oro ir kelių sąlygos iš esmės niekaip netrukdė pasiekti šventovės. Taigi, parapija ir parapijiečiai kunigui gal net labiau asocijavosi su aplinkiniais kaimais ir jų gyventojais, o ne su miesteliu ir miestelėnais. Be to, galime daryti prielaidą, kad didelę miestelėnų dalį, matyt, sudarė kitų konfesijų (ypač judaizmo) atstovai.

Štai keletas Pauliuko daromų sąsajų tarp oro sąlygų ir bažnyčios lankymo²³:

22 A. Pauliukas, *Dienynas...*, kn. 2, p. 37.

23 *Ibid.*, p. 45, 52, 65, 127, 160.

1921 m. balandžio 4 d.	„Rogių kelias vėl pasitaisė, todėl žmonių bažnyčion susirinko gan daug.“
1926 m. spalio 24 d.	„Žmonių bažnyčioje vidutiniškai. Prie išpažinties visai nedaug. Keliai labai purvini.“
1926 m. lapkričio 14 d.	„Keliai nuo purvo neišbrendami. Todėl žmonių bažnyčioje susirinko nedaug. Prie išpažinties buvo ne daugiau dešimties. Pavasarininkų susirinkimas buvo neskaitlingas.“
1927 m. sausio 1 d.	„Žmonių bažnyčioje gan daug. Bet prie išpažinties – nedaug. Rogių kelias labai geras. Šaltis nedidelis –7 °. Todėl žmonių susirinko nemažai.“
1927 m. spalio 4 d.	„Diena išpuolė gan graži, todėl žmonių, neatsižvelgiant į darbo dieną, prisirinko bažnyčion apščiai.“
1928 m. vasario 19 d.	„Žmonių bažnyčioje gan daug. Rogių kelias geras ir graži pagada, nors truputį šaltoka.“

Pauliuko dienyne skiriama nemažai vietos šventiniam parapijos gyvenimui. Pirmiausia yra išskiriamos ir aprašomos religinės šventės, ypač atlidai. Akivaizdu, kad tiek kunigui, tiek visai parapijai atlidų dienos yra svarbiausios metinės šventės. Švč. Trejybės, Šv. Antano, Porciunkulės ir Švč. Mergelės Marijos Karalienės religinių dienų šventimas sudaro metinio šventinio gyvenimo svarbiausią ašį. Be to, šios šventės taip pat parodo, kad svarbiausias administracinis ar teritorinis matmuo Pauliuko, matyt, ir didelės dalies jo parapijiečių gyvenime yra parapija, o ne miestelis. Atlaidai yra ne konkrečios bažnyčios ar konkretaus miestelio religinė šventė, o visos konkrečios parapijos. Tad ir gausiai švenčiamų atlidų metu miestelis matomas labiau kaip apylinkių gyventojų susibūrimo vieta, o ne vietos gyventojų šventė.

Itin svarbi riba, skyrusi Pauliuką supusius gyventojus, buvo išpažįstamas tikėjimas. Tačiau kunigas yra linkęs skirstyti aplinkinius į dvi kategorijas – tikinčiuosius ir netikinčiuosius. Akivaizdu, kad šis skirstymas labiau suponuoja ne tautinį ir socialinį, o religinį dėmenį. Dienyne šalia tikinčiųjų (katalikų, judaizmo išpažinėjų, sentikių) galime matyti veikiančius netikinčiuosius – „bedievius“, „cicilikus“, „bolševikus“, „paleistuvius“.

Tačiau visų šių dienyne fiksuojamų dalykų horizonte vis dėlto iš esmės nėra išskiriama ar kitaip fiksuojama miestelėno kategorija. Nebent labai atskirais atvejais. Pavyzdžiui, 1926 m. Pauliukas rašo apie nišinės „maksimalistų“ partijos kūrimąsi Troškūnuose. Aprašydamas ryškiausius partiečius jis pažymi tuos, kurie yra mies-

telėnai: „Tos partijos vadais yra Chackelinaitė Estera, ne per seniai sugrįžusi iš bolševikijos, žydas studentas Krasauskas ir žydas, neva studentas, Sapožnikovas – visi trys Troškūnų miestelėnai. Iš lietuvių tai partijai priklauso: Mažinionių Zlatkiokas, Parujos Bironiokas, Nakonių Puidokas, nu, ir kiti žinomi Troškūnų parapijos girtuokliai, ištvirkėliai.“²⁴ Iš pateiktos ištraukos galime suprasti, kad visi čia paminėti miestelėnai iš esmės yra Troškūnų žydai.

Ką kunigas mato miestelyje?

Stebėdamas ir aprašydamas kasdieninę aplinką Pauliukas taip pat fiksuoja ideologinius (politine prasme), institucinius ir pareigybinius akcentus. Jam svarbios aplink jį, šalia bažnyčios ir klebonijos, esančios ir tikriausiai jo statusui tolygios (ar bent jau artimos) institucijos: miškų urėdija, paštas, vaistinė, policijos nuovada, valsčiaus įstaiga, gydymo įstaiga (gydytojas), mokykla, gaisrinė, geležinkelio stotis, „ubagynas“ (3, 4 il.). Taip pat įdėmiau pastebimas ir vietinis elitas – kitų konfesijų dvasininkai (rabinai, sentikių kunigai), mokytojai, valsčiaus valdybos ir tarybos nariai, Tautininkų sąjungos vadovybė, kitų įstaigų tarnautojai. Šios institucijos ir pareigybės yra jam svarbios. Nepaisant to, neretai valdininkus Pauliukas pašiepia, kritikuoja: dažnai pareiškia, kad valdininkų apskritai per daug, jie geria ir „paleistuvauja“, yra nekompetentingi, o dažnai ir „cicilikai“. „Pas mus, Troškūnuose, būtų kam sudrausti, nes turime šešis milicijantus kaip jaučius, kurie nieko nedirba, tik lanko Paberžienę ir girtuokliauja. Kam reikalinga tiek daug? Prie rusų valdžios pilnai užteko Troškūnuose vieno uriadniko.“²⁵

Pats miestelis, kaip geografinė ir kultūrinė erdvė, dažnai pamatomas taip pat tik per jame išsidėsčiusias įvairias įstaigas ir labiau matomas vietas. Pauliukas savo užrašuose nuolatos pastebi dvarą ir dvaro klotimą bei jame vykstančius renginius. Aprašo mokyklos butą, kuriame taip pat organizuojami įvairūs renginiai. Pro Pauliuko akis nepraslysta vietos traktieriai, aludės, degtindariai, stoties bufetas, prekyba (turgūs) rinkoje (aikštėje), šiaučius ir kiti veikiantys amatininkai. Turgus miestelyje taip pat matomas labiau kaip apylinkių, o gal net regiono erdvė, į kurią suvažiuoja tiek prekybininkai, tiek pirkėjai. Apie patį miestelį iš turgaus labai sunku ką nors pasakyti: „Šiandien pas mus didžiausias po Velykų gyvulių – arklių, paršų – ir kitų

²⁴ *Ibid.*, p. 37.

²⁵ *Ibid.*

3 il. Namas Troškūnuose, kuriame buvo įsikūręs paštas bei miškų urėdijos raštinė (dab. Nepriklausomybės aikštės bei S. Dariaus ir S. Girėno gatvių sankryža)

Fot. Antanas Patamsis / Raimondo Guobio asmeninis rinkinys

4 il. Troškūnų miškų urėdijos tarnautojai, apie 1929 m.

Fot. nežinomas / Raimondo Guobio asmeninis rinkinys

daiktų turgus. Žmonių suvažiavo gan apščiai²⁶; „Šiandien Troškūnuose didelis arklių ir karvių jomarkas. Galvijai gan brangūs, nes privažiavo daug pirkėjų – žydu iš Kauno ir Panevėžio, o arkliai visai nebrangūs, nes nėra pirkėjų.“²⁷

Kaip svarbi miestelio aplinkos vieta fiksuojamos kapinės. Reikia pridurti, kad svarbia viešojo gyvenimo dalimi matoma išvietė prie parapijos namų, kuri tikriausiai buvusi vienintele tokia vieša vieta miestelyje. „Mūsų policijantai uždušę laksto po miestelį ragindami piliečius prie švarumo, nes šiandien vakare atvažiuoja iš Panevėžio komisija apžiūrėti kelių ir švarumo miestely ir sodžiuose. Piliečiai skubotai veža ant kelių žvyrį ir taiso suirusius kelius. Pilietės šluoja gatves ir ravėja žolę iš griovių, kad geriau rodytųsi tvarką. Man prisakyta iškuopti parapinė išeinamoji vieta. Kadangi ja naudojasi ir mokyklos mokiniai, ir valsčiaus taryba, ir pats p. raštininkas, tai aš griežtai atsisakiau kuopti, primindamas, kad ta pareiga, nešiojanti visuomeninį charakterį, turi būti policijos žinioje, ji turi iškuopti.“²⁸

Viso šio pasaulio centru Pauliukas mato bažnyčią ir kleboniją. Stebėtojas-klebonas yra pagyvenęs katalikų dvasininkas, valstietiškos kilmės lietuvis. Iš dienyne aprašomos veiklos akivaizdu, kad Pauliukui ypač rūpi religinis, gamtos ir ūkio kalendorius. Kitaip tariant, stebėtojas yra kunigas-ūkininkas. Ši apibendrinta stebėtojo tapatybė leidžia nuspėti, kodėl vieni dalykai natūraliai rūpi, o kiti, pavyzdžiui, miestelėniškos gyvensenos akcentai, kaip antai laisvalaikio, prekybos, kultūros laukas, beveik nerūpi. Taigi, čia galime padaryti tarpinę išvadą, kad Pauliukas veikiau yra kunigas-ūkininkas nei kunigas-miestelėnas. Šiuo atveju svarbu suvokti, ar tai yra nulemta asmeninio apsisprendimo ir statuso padiktuotos perspektyvos, ar – laikmečio ir Lietuvos lietuvių požiūrio į savus miestelius. Iš vieno šaltinio analizės tai nustatyti sunku, bet, matyt, esama abiejų elementų.

Kitas išskirtinis miestelėniškas aspektas, kurį galima užčiuopti skaitant Pauliuko dienyne, yra visuomeninio gyvenimo atspindžiai. Užrašuose nuolatos matoma Šv. Vincento Pauliečio draugija, pavasarininkai, žemės ūkio draugija (kooperatyvas), šauliai, Valančiaus liaudies universitetas, Katalikų veikimo centras, tretininkai, moterų draugija, krikščionys demokratai, ūkininkų sąjunga ir kt., Lietuvai pagražinti draugija, Ūkininkų sąjunga, cicilikai. Dienyne gausu visuomeninės veiklos atspindžių²⁹:

26 *Ibid.*, p. 91.

27 A. Pauliukas, *Dienynas...*, kn. 1, p. 614.

28 *Ibid.*, p. 506.

29 *Ibid.*, p. 321; A. Pauliukas, *Dienynas...*, kn. 2, p. 34, 35, 41, 45, 91, 131, 165.

1921 m. gruodžio 30 d.	„Žydelkos kvietė į rengiamą rytoj žydų teatrą. Pirkau pirmos vietos bilietą už 20 auks. Bus sulošta pjesa „Joškė šarlatanas.““
1926 m. rugsėjo 8 d.	„Po visam valsčiaus salėje atsibuvo pavasarininkų konferencija. Paskaitą turėjo p-lė Vidugirytė, mokytoja.“
1926 m. rugsėjo 19 d.	„Po pamaldų įvyko mokyklos bute dvieji susirinkimai: Žemės ūkio draugijos – cicilistų kooperatyvas, – kurį sušaukė bemokslis Valiauga. Kalbėjo apie pajus. Matyt, norėjo sutverti mažą banką arba už sudėtus pinigus įsteigti pienininkystę.“ „Kitoje mokyklos salėje atsibuvo pavasarininkų susirinkimas. Darė politinį pranešimą Seimo narys p. Dagelis.“
1926 m. spalio 10 d.	„Po pamaldų mokyklos bute – pavasarininkų susirinkimas, susirinkimas, tėvų ir šaulių susirinkimas.“
1926 m. spalio 24 d.	„Po visam atsibuvo mokyklos bute pavasarininkų susirinkimas. Paskaitą turėjo Vidugirytė apie Lietuvos ženklus. Pavakary valsčiaus salėje atsibuvo vakarėli. Vietiniai šauliai sulošė dvi komedijas. [...] Po lošimo prasidėjo šokiai.“
1927 m. gegužės 1 d.	„Pavakary Šėko klojime pavasarininkai visai neblogai sulošė „Drama miške“. Visiems gerai patiko. Publikos susirinko nemažai.“
1927 m. spalio 27 d.	„Kun. Butvila įsteigė Troškūnuose Vyskupo Valančiaus liaudies universitetą su aštuoniais profesoriais.“
1928 m. kovo 16 d.	„Kad nemėgia pavasarininkų, aiškiai parodė neduodama vaidinimams mokyklos salės, kurią didesnę dalį sudaro žydai, ir šauliams, kurių ne vienas yra geras cicilistas ir komunistas, o beveik visi – girtuokliai.“

Naujosios tradicijos – galimybė naujam miestelėniškumui?

Kokias nereligines šventes pastebi, fiksuoja ir aprašo Pauliukas klebonaudamas Troškūnuose? Dienyno puslapiuose matomos visos naujosios valstybinės-pasaulietinės šventės, kurios tuo metu tik skynėsi kelią oficialiame ir pusiau oficialiame šalies gyvenime (5 il.). Skirtingai nuo religinių švenčių, pasaulietinės minėjimų tradicijose galima mėginti labiau užčiuopti miestelio gyvenimo akcentus, kasdienybę. Stebint Vasario 16-osios, Gegužės 15-osios, Gegužės 1-osios, Spalio 9-osios šventes ir minėjimus matomos kelios ryškesnės tendencijos. Pirma, šiose šventėse kunigas pastebi įvairesnę miestelio (tautine ir socialine prasme) bendruomenę. Ant- ra, matoma Troškūnų institucinė-administracinė (dažniausiai valstybinė) sąranga. Trečia, šių švenčių fone matyti, kaip gimsta naujos iki tol nepropaguotos tradicijos ir ritualai, kuriems būdinga jau ne (tik) parapinė (religinė) perspektyva, bet ir šioks toks miestelėniškas pradai. Dienyno puslapiuose miestelis ir jo gyventojai pasaulie-

5 il. Šventės Troškūnuose dalyviai, 1922 m.

Fot. nežinomas / Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 13698, ap. 1, b. 18, l. 112

tinių švenčių metu ima matytis kaip svarbus administracinis naujos valstybės taškas, kai miestelis asocijuojamas ne tik su žemdirbiais-sodiečiais-katalikais. Lietuviška trispalvė išnyra kaip naujas skirtingas bendruomenės vienijantis simbolis. Analizuodami šventinius dienyno įrašus galime ne tik užčiuopti gimstančias tradicijas, bet ir pamėginti lokalizuoti šventines erdves. Štai „Vilniaus užgriebimo diena“ – su savo „liūdesio ceremonija“ yra daugiau miestelio bendruomenės renginys. Vasario 16-oji sutraukia ir miestelėnus, ir apylinkių gyventojus. Tokia pat yra ir Tautos šventė – Gegužės 15-oji. O štai Gegužės 1-osios auditorija kunigui Pauliukui atrodo dar kitokia. Jam tai „cicilistų“ ir vietos žydų šventė.

Keletas šventinių atspindžių, užfiksuotų Pauliuo dienyne³⁰:

1923 m. gegužės 15 d.	„Po tų prakalbų žydų orkestras iš dviejų smuikų užgriežė himną, paskui maršą ir būrys vaikų mokinių su vėliavomis rankose, vedami nuovado Ty-rulio, žygiavo po miestelio gatves. Po eisenos visa administracija susirinko į kleboniją išmaukti po burnikę už Lietuvos nepriklausomybę.“
1926 m. spalio 9 d.	„Vilniaus užgriebimo – gedulo – diena. Miestely iškabintos vėliavos perrištos. Kaune 12 valandai mušant, visi gyvi sustojo vienai minutei. Pas mus to susto-jimo nebuvo matyti: visa ceremonija – skambinimas varpais per 10 minučių.“

30 A. Pauliukas, *Dienynas...*, kn. 1, p. 576; A. Pauliukas, *Dienynas...*, kn. 2, p. 41, 75, 91, 127–128, 142, 160.

1927 m. vasario 16 d.	„Šiandien tautinė šventė. Miestely prie kiekvieno namo iškabintos tautinės vėliavos. Iškilmingas pamaldas atlaikiau 10 valandoje. Žmonių nedaug bažnyčioje. Prisistatė ant pamaldų mokyklos vaikai, išsirikiavę su vėliavomis rankose, ir visi valdininkai su priekyje policijos nuovadu bambizu Tyruliui. Po pamaldų mokyklos bute atsibuvo paskaitos apie šios dienos reikšmę. Skaitė Janulis – ateitininkas ir cicilistas Šukys – Tešliūnų mokytojas.“
1927 m. gegužės 1 d.	„Buvo man pranešta, kad praeitą penktadienį tapo įvežta į Troškūnų miestelį visas pūdas proklamacijų dėl Pirmos gegužinės dienos.“
1927 m. spalio 9 d.	„Šiandien Vilniaus vadavimo dienos liūdesys. Iš pat ryto plevėsuoja vėliavos. Bažnyčioje žmonių kaip paprastai – ne per daug. Po sumos – pusei valandos pertrauka iki mišparų. Mokyklos vaikai bažnyčioje – dviejose eilėse su vėliavomis rankose. Po pamokslo žmonės renkasi prie kapo žuvusiųjų kovoje su lenkais. P. Janulis – urėdo pagelbininkas – uždeda vainiką. Dvylikai mušant, skambina varpas ir visi vienai minutei sustoja sulig vyriausybės paduoto ceremonialo. Po to Janulis sako prakalbą, po jo – Zabielskas. Po tam bažnyčioje eina mišparai ir rožančius su giedojimu litanijos. Po pamaldų sodely kalba eksklerikas Kazlauskas. Pasakė gan gražiai apie Vilnių. Po jo kalbėjo mokytojas Šukys. Tuom ir užsibaigė liūdesio ceremonijos.“
1927 m. gruodžio 17 d.	„Šiandien metinės perversmo sukaktuvės. Ant pašto durų išstatytas parašas: „Dėl perversmo Pašto Įstaiga iki vakarui uždaryta.“ Miestelėnai iš to parašo suprato, kad šiandien Kaune yra įvykęs naujas perversmas.“
1928 m. vasario 16 d.	„Per visą dieną iškeltos vėliavos. Iš miško su malkom niekas nevažiuoja. Vadinasi, visi švenčia. Vakare visas miestelis iliuminuotas. Šauliai nevyksiai sulošė kažkokią komediją. Po lošimų mokyklos bute atsibuvo bendra puota, surengta sudėtinu kaštu. Iš viso dalyvavo apie 40 asmenų, jų tarpe 10 žydų. Visų ūpas geras. Tik šaulių kuopos pirmininkas Janulis kažko nepatenkintas ant viršaičio Pabarškos.“

Valstybinės šventės miestelyje atskleidė ir besiformuojančias miestelėniškas tradicijas. Pauliuko dienyno puslapiuose fiksuojama, kad kasmet šių švenčių minėjimo gilumas didėja. Vis daugiau iškabinamos trispalvės, radosi šventinių renginių, tradicijų. Prie žydų ir kitų namų pastebimos iškeltos vėliavos, uždarytos parduotuvės, vyksta eisenos, girdisi šventinė muzika, o kartais ir girtuoklių šūkavimai.

Neeilinis įvykis Troškūnų istorijoje nutiko 1927 m. Vasarą, savo „vojažų“ per Lietuvą metu, į miestelį užsuko prezidentas Antanas Smetona. Prezidentą prie improvizuotų miestelio vartų „bromo“ pasitiko nemažai vietos gyventojų. Nuo ūkininkų sveikinimą sakė viršaitis, mokytojas sveikino visų vietos mokytojų vardu. Prezidentą taip pat sutiko ir pavasarininkai, ir šauliai, ir miestelio žydai. Užsukęs

į Troškūnus Smetona pagerbė 1920 m. čia žuvusius šaulius (aplankė miestelyje jų žūties vietą), taip pat užsuko į bažnyčią ir sinagogą. Vizito programa Troškūnus pirmiausia atskleidžia kaip valsčiaus ir parapijos centrą, visuomeninių organizacijų būrimosi citadelę. Grynai miestelio perspektyva skleidžiasi per susitikimus su žydais. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad naujosios tradicijos (įskaitant ir miestelėniškas) skleidėsi ne tik per naujas minėtas valstybines šventes, bet ir per naujus valstybin-gumo ženklus – atminties vietas. Pauliukas ne kartą savo dienyne fiksuoja ir aprašo 1920 m. Troškūnuose vykusiuose susidūrimuose su Lenkijos kariuomene žuvusių šaulių (Jono Budrevičiaus, Petro Liktoro, Antano Miškeliūno, Petro Tunkevičiaus, Antano Žarskaus) atminimo renginius ir ceremonijas, kurios formavosi jų žūties vietoje – miestelio centre. Tai buvo visiškai naujas ir miestelio bendruomenei svarbus (ją jungiantis ar formuojantis) akcentas.

Išvados

Iš dienyne matyti, kad miestelis (Troškūnai) kunigo Pauliuko gyvenime neužima išskirtinės ar svarbios vietos, jis beveik nemato jo kaip specifinės geografinės ar kultūrinės erdvės. Tai atsitinka ne dėl to, kad tokia erdvė neegzistuoja, bet dėl to, kad Pauliukui ji yra daug svetimesnė nei sodžius, kaimas, vienkiemiai ar dvaras. Be to, Troškūnai jam nėra urbanistinė ir architektūrinė prasme *gražūs*. Nepaisant to, jo santykis su miesteliu ilgainiui kinta, jo gyventojai ir jų veiklos vis labiau pastebimos, kartu ir kritikuojamos. Tai rodo, kad randasi ir formuojasi vienoks ar kitoks betarpiškas santykis.

Iš tiesioginės ir netiesioginės dienyne išdėstytos informacijos aiškėja, kad miestelis yra Lietuvos žydų, lietuvių tarnautojų (pareigūnų) ir smulkių darbininkų (uždarbiautojų) gyvenamoji ir veikimo erdvė bei apylinkių gyventojų (valsčiaus, parapijos) religinių, kultūrinių ir ekonominių reikalų susitvarkymo vieta. Miestelis labiau matomas ne kaip pats savaime įdomus darinys, bet labiau kaip epicentras, į kurį *suplaukia* apylinkių gyvenimas. Pats stebėtojas (kunigas) yra neatsiejamas nuo valstietiško (sodietiško) žvilgsnio, kuriam miestelis nėra artimiausia (sava) vieta. Galima nuspėti, kad toks žiūros kampas nebuvo svetimas daugeliui lietuviakalbių to meto Lietuvos gyventojų. Norėdami labiau suprasti XX a. 3 deš. Lietuvos miestelių kasdienybę ir tradicijas, įdėmesnį žvilgsnį turėtume nukreipti į pagrindinę jų gyventojų grupę – Lietuvos žydus.

Miestelis kaip lietuviška erdvė modernia prasme pirmiausia įsitvirtina politi-niu-administraciniu keliu, kuriantis naujos valstybės savivaldai, įvairioms naujoms

institucijoms, visuomeninėms organizacijoms. Jų valdininkai, nariai, veikla ir tradicijos formuoja naują miestelio veidą – lietuviškos valdžios, švietimo ir visuomeninės veiklos epicentrą. Naujas miestelėniškas gyvenimo būdas (sugyvenimo tradicijos) taip pat formuojasi dėl kitų valstybės ir valstybingumo veiklų, tradicijų – valstybinių švenčių ar politinių-rinkiminių peripetijų, aukščiausių valstybės pareigūnų vizitų ir pan.

Bibliografija

- „Antanas Pauliukas“, 2021 – „Antanas Pauliukas“, in: *Anykštėnų biografijų žinynas*, 2021-05-08, prieiga: <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=1338>.
- Miestelėnai*, 1991 – *Miestelėnai: „Tauros“ almanachas*, sud. E. Ališanka, Vilnius: Taura, 1991.
- Stanikūnas V., 1986 – Vytautas Stanikūnas, „Pratarmė“, in: *Miestelis: Lietuvos TSR liaudies buities muziejaus metodinė medžiaga* [kitas to paties leidinio pavadinimas: *Lietuvos miestelis (metodinė-mokslinė medžiaga)*], sud. Eligijus Juvencijus Morkūnas, Rumšiškės: Lietuvos TSR liaudies buities muziejus, 1986, p. 1–3.
- Trimonienė R. R., 2008 – Rita Regina Trimonienė, *Mikroistorija*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008.
- Troškūnai*, 1996 – *Troškūnai*, par. Aleksandra Zdanavičienė, Troškūnai: Troškūnų žemiečių bendrija, 1996.
- „Troškūnai“, 2025 – „Troškūnai“, in: *Anykščių krašto vietovių žinynas*, 2025-03-03, prieiga: <https://www.anykstenai.lt/vietoves/vietove.php?id=809>.
- Troškūnai senose fotografijose*, 2006 – *Troškūnai senose 1920–1943 m. fotografijose* („Spingsulės“ knygyne, nr. 22), par. Raimondas Guobis, Utena: Utenos spaustuvė, 2006.